

Typy studií

Design studie a jeho volba je velmi komplexní problematika. Design je ovlivněn především cílem studie (co by chtěl zadavatel studií prokázat), klinickými aspekty (jakým parametrem je možné splněné cíle studie u zkoumané populace sledovat) a statistickými aspekty.

Přehled hlavních designů udává následující tabulka

Klinické experimentální studie (studie s terapeutickou intervencí)		
Studie s kontrolou	Paralelní (souběžná) kontrola	Randomizovaná klinická studie
		Nerandomizovaná klinická studie
	Sekvenční kontrola	Self-controlled design
		Cross-over design
Externí nebo historická kontrola (nebezpečí „bias“ zkreslení)		
Studie bez kontroly		
Observační studie (studie bez terapeutické intervence)		
Case-series (deskriptivní) studie		
Case-control studie (retrospektivní, odpovídá na otázku „Co se stalo?“)		
Cross-sectional studie (zjišťuje prevalenci, odpovídá na otázku „Co se děje?“)		
Kohortová studie (prospektivní, odpovídá na otázku „Co se stane?“)		
Historická kohortová studie		

Klinická studie

Klinická studie (experimentální studie v humánní medicíně) je charakterizována intervencí, tj. léčbou s použitím farmak, nebo použitím jiného léčebného procesu (např. rehabilitace). Typické je dělení klinických studií na **studie s kontrolou** a **studie bez kontroly**. Studie s kontrolou musí mít alespoň dvě ramena (experimentální a kontrolní). Standardem v klinickém výzkumu je randomizovaná klinická studie s alespoň jedním experimentálním ramenem a alespoň jedním kontrolním ramenem, kdy léčba v obou ramenech probíhá paralelně (souběžně). Obecně není doporučováno použití tzv. historické kontroly (tj. kontroly z jiné studie) kvůli velmi pravděpodobnému bias (výchylce, rozdílům mezi zkoumanými populacemi a výběry). Jediná možnost, jak bias omezit, je randomizace.

Randomizace

Randomizace znamená náhodné rozdělení výběru z jedné populace do dvou (nebo více) ramen, tj. náhodné rozdělení osob do kontrolní a experimentální skupiny. V případě randomizace je každá disproporce mezi rameny (bias) jen náhodná a každé rameno by mělo mít vyvážené zastoupení pohlaví, věku, stádií nemoci a dalších i nesledovaných rušivých faktorů.

Otevřená, jednoduše zaslepená, dvojité zaslepená a trojitě zaslepená randomizovaná klinická studie

Randomizovaná studie může být **otevřená** (pacient i lékař ví do kterého ramene studie je pacient randomizován, tj. jaká léčba je použita), **jednoduše zaslepená** (pacient neví, jak je

randomizovaně léčen, ale jeho ošetřující lékař ano), **dvojitě zaslepená** (neví to pacient ani lékař) nebo **trojitě zaslepená** (neví to ani statistik, který studii vyhodnocuje, ten zná pouze údaj o randomizaci typu A nebo B).

Realizace klinických studií

Klinické studie, jejichž záměrem je testování nových léků, se realizují jako dvojitě (nebo trojitě) zaslepené, placebem kontrolované studie. Dvojitě zaslepení zabraňuje zkreslení výsledků ze strany měřeného subjektu (pacienta) i ze strany měřitele (lékaře), trojitě navíc ze strany statistika, který data analyzuje.

Placebo je neúčinná látka, stejného tvaru a barvy jako zkoušený lék. V případech, kdy nelze placebo použít (pacienta nelze ponechat bez léčby), se porovnávají účinky nového léku oproti léku standardně používanému.

Fáze klinické studie

Po předklinických zkouškách v laboratoři.

1. První podání látky lidským subjektům - stanovení vhodné velikosti dávky nového léku, snášenlivosti a základních údajů pro farmakokinetiku.
2. Zjištění léčebné účinnosti léku, ověření vhodnosti zvažovaných indikací. Registrace výskytu případných nežádoucích účinků.
3. Fáze potvrzující účinnost a bezpečnost léčiva – s velkým počtem pacientů, často mezinárodní charakter studie. Hodnocení je srovnávací, buď s placebem, nebo standardně používaným léčivem. Fáze je podkladem pro registraci nového léku.
4. Sledování léčiva při používání v široké klinické praxi včetně nežádoucích účinků. Ověřování účinku v dalších menších studiích (často marketingového charakteru) na nových populacích.

Příklad klinické studie - testy nového léku na leukémii

V Česku bylo ukončeno první klinické testování nové účinné látky GS-9219, kterou objevil český vědec profesor Antonín Holý. Přípravek dává naději, že bude účinný při léčbě některých druhů leukémie. Testování probíhalo v několika vybraných klinikách: FN Olomouc, Všeobecná FN v Praze, FN Královské Vinohrady, Brno a Hradec Králové.

Jednalo se o první fázi testování, kdy se zkoušela toxicita, tolerance a snášenlivost léku pro pacienty a hledala se nejvhodnější (netoxická) dávka pro člověka. Teprve v dalších fázích se by se testoval protinádorový účinek léku. Podle stejných zásad se přípravek testoval i ve Spojených státech na pěti špičkových pracovištích (celkem 60 pacientů).

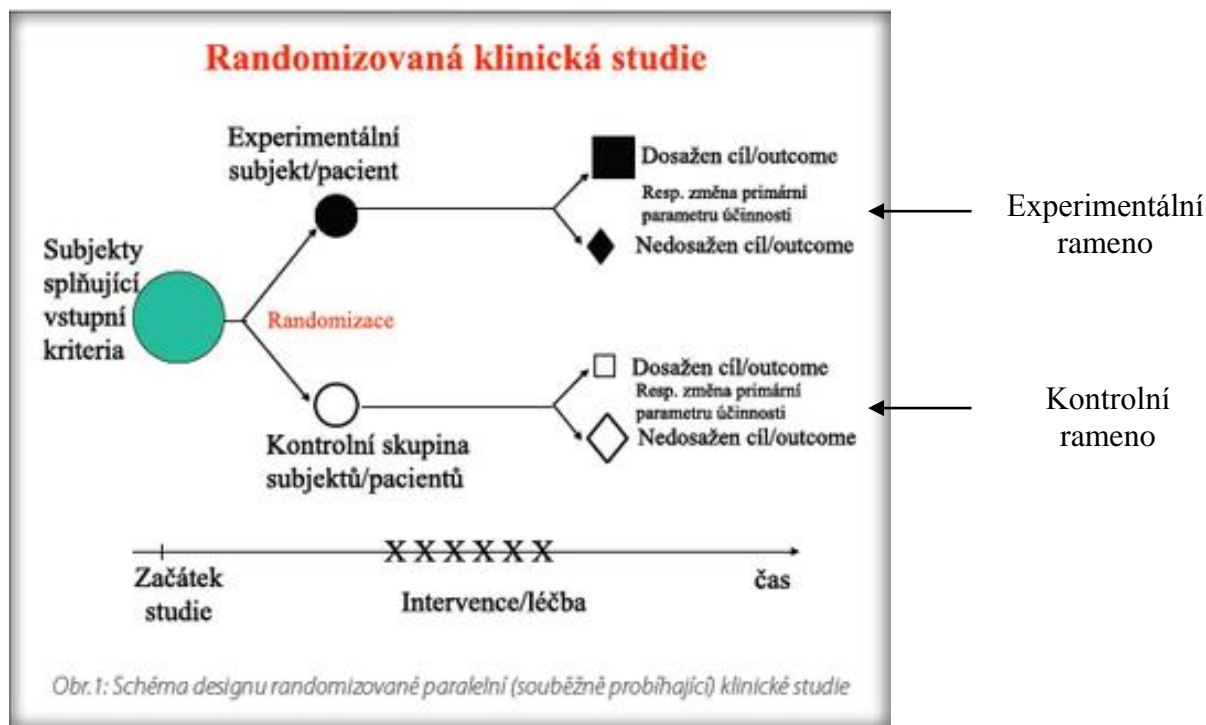
Profesor Antonín Holý

Látka GS-9219 v testech na psech odborníky velmi překvapila, byla schopná zničit rakovinové buňky během pěti dnů od podání jedné jediné infuze.

Unikátnost látky spočívá v tom, že likvidovala pouze nádorové buňky a zdravých si neвшímala. Pokud by byl lék úspěšný na lidech, bylo by možné s ním začít léčit nejdříve za šest až osm let. V první fázi testování však bylo zjištěno, že je látka pro lidské subjekty příliš toxická, proto bylo testování zastaveno a další fáze se již nerealizovaly.

Schéma designu randomizované klinické studie

Randomizovaná klinická studie je charakterizována tím, že léčba v obou ramenech probíhá paralelně a každý pacient je léčen jen jednou z randomizovaných terapií.

Zkřížená studie (cross-over design)

Často užívaný je tzv. zkřížený (cross-over) design, kdy pacient v randomizovaném pořadí dostane postupně obě terapie. Cross-over design je velmi výhodný protože umožňuje posoudit individuální odpověď každého pacienta na obě léčby a porovnat efekt v první a druhé periodě, tj. posoudit jak se efekt léčby mění s časem.

Proč se cross-over design nepoužívá častěji?

Použití tohoto designu je spojeno s problémem, který omezuje jeho použitelnost:

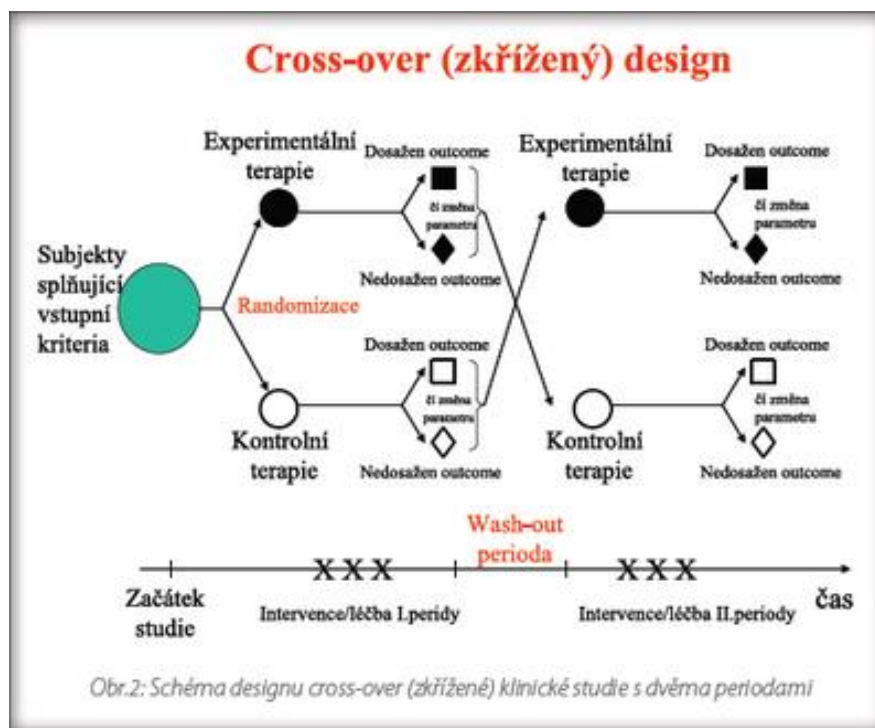
- 1) Pacient může být po první periodě již „vyléčen“ a druhá perioda by tedy nebyla smysluplná (či etická). Optimální je, aby byl pacient na začátku každé z period v přibližně stejném stavu. To lze zaručit u farmakokinetických studií při přiměřeně dlouhé wash-out periodě k vyloučení účinné látky z organismu.
- 2) Etický důvod - může se jednat o vážnou diagnózu a pacientovi, který je zjevně responder na terapii v první periodě, by bylo neetické ji vysadit a změnit na terapii druhé periody.

- 3) Příliš dlouhý carry-over effect (přenos léčebného efektu první periody i po vysazení léčby až do druhé periody) – efekt prvního léku by se mísil s efektem léku ve druhé periodě.

Výhody a nevýhody zkřížené studie

- Porovnání účinku na stejných osobách je přesnější
- Vyžaduje menší počet respondentů
- Lze studovat jen krátkodobé účinky léků, studie jsou vhodné pouze pro studium chronických stabilních onemocnění
- Odstoupení pacientů ze studie snižuje kvalitu studie
- Možnost nežádoucího přenesení účinku léku z 1. fáze do 2. fáze studie
- Pořadí podání léků může ovlivnit jejich účinek

Schéma designu cross-over klinické studie

Wash-out perioda – je perioda bez léčby mezi léčebnými periodami I a II, musí se určit dostatečně dlouhá tak, aby nebyl ovlivněn účinek přípravku podaného ve 2. fázi.

Studie bez kontroly

Jsou to studie, kde například chceme prokázat, že léčebná odpověď nastane u většího procenta případů, než je předem definované procento (např. 60%). Nebo chceme prokázat, že procento nežádoucích účinků je menší než nějaké předem stanovené procento. **Myslí se tím ovšem statisticky významně (větší, či menší)!**

Studie bez intervence

Jsou to studie bez jakéhokoliv terapeutického postupu, uplatňují se zde však diagnostické postupy včetně např. biopsie.

Tři základní designy těchto studií:

- **case-control** studie (český termín „případ-kontrola“ se obvykle nepoužívá),
- **kohortová** studie a

- **průřezová studie** (cross-sectional).

Case-control design

porovnává dvě populace na základě výběru z každé z nich a to případy (pacienty=cases) a kontroly (srovnávací skupinu).

Oba dva výběry by měly být vyvážené z hlediska věku či zastoupení pohlaví. I tak ale může být mezi výběry bias, který nesouvisí s tím, kdo patří mezi případy a kdo mezi kontroly.

V case-control studiích nás zajímá otázka:

„Jaké jsou příčiny toho, že se u daných osob vyvinula určitá diagnóza?“

Tento design patří mezi retrospektivní, používá se hlavně při zjišťování příčin choroby, rizikových faktorů a také při evaluaci (hodnocení) diagnostických postupů.

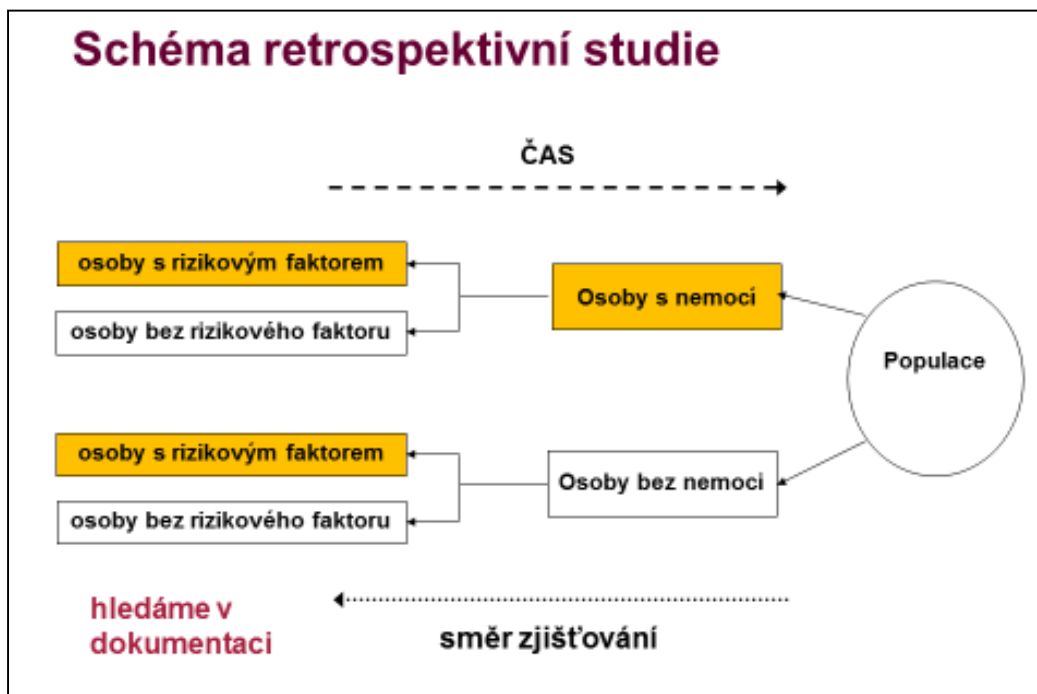
Retrospektivní studie

(také studie případů a kontrol)

V tomto typu studií testujeme hypotézu o možné příčině nemoci (tj. vycházíme od nemoci a jdeme nazpět k příčině nemoci).

- Vytvoříme dva soubory - soubor osob s nemocí a soubor osob bez nemoci, tj. soubor kontrolní.
- U obou souborů zjišťujeme (např. z dokumentace) podíl osob, které přišly do styku s daným rizikovým faktorem.

Schéma designu retrospektivní studie

Vytvoření kontrolního souboru

Kontrolní soubor, tj. soubor osob bez nemoci, by měl být výběrem ze stejné populace, jako soubor sledovaný.

Tvoří-li sledovaný soubor pacienti dané nemocnice, vybíráme velmi často do kontrolního souboru pacienty z téže nemocnice, ale s jinou diagnózou.

Důvod:

je-li sledovaný soubor zkreslen oproti základní populaci (kvalitou bydlení, typem zaměstnání, atd.), bude stejně zkreslen také soubor kontrolní.

Metoda párového vyvažování (matching)

způsob jak dosáhnout vzájemné srovnatelnosti sledovaného a kontrolního souboru

Ke každé osobě ze sledovaného souboru hledáme kontrolu se stejnými znaky (tj. pohlavím, věkem, zaměstnáním, atd.)

Použití: Je-li rozsah základní populace velký a výběry jsou malé

Výhody a nevýhody retrospektivní studie

- metoda je lépe technicky proveditelná a vystačí s menším rozsahem souborů
- řada potřebných údajů nemusí být v dokumentaci k dispozici

Příklady retrospektivních studií

- U souboru osob s karcinomem plic a bez karcinomu zjišťujeme kouření a přítomnost dalších rizikových faktorů
- Studium vztahu mezi vývojovými vadami u novorozenců a medikací matek v průběhu těhotenství

Příklad

Prospektivní (kohortová) studie

Na počátku máme výběr z jedné populace, u žádné z osob prozatím nebyla diagnostikována nemoc, jejíž výskyt sledujeme.

Vytvoříme dva soubory

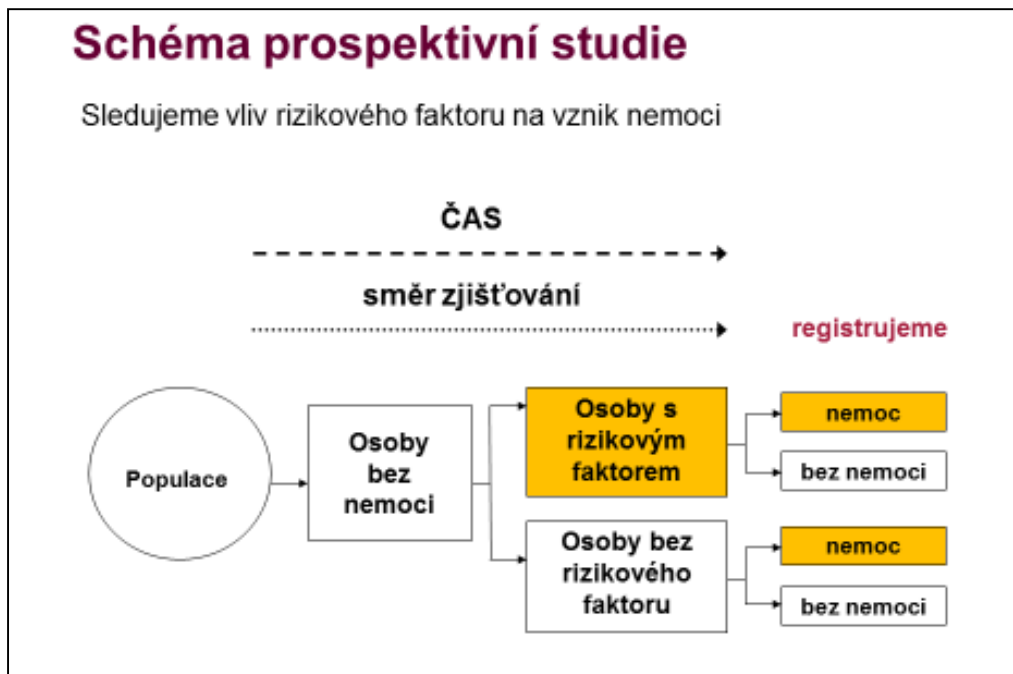
- soubor osob se sledovaným rizikovým faktorem a
- soubor osob bez rizikového faktoru.

Oba soubory sledujeme v čase a zjišťujeme, kolik osob onemocnělo. Časový horizont, kterého se týká tato otázka, může být velmi dlouhý, i několik desítek let.

Např. „Framingham Heart Study“ začala v roce 1948 a běží dosud (tato kohorta byla již dvakrát doplňována také proto, aby se ukázal vývoj v čase).

Kohortová studie se používá na zjištění příčin nemoci a nalezení prognostických (rizikových) faktorů vzniku onemocnění.

Schéma designu prospektivní studie

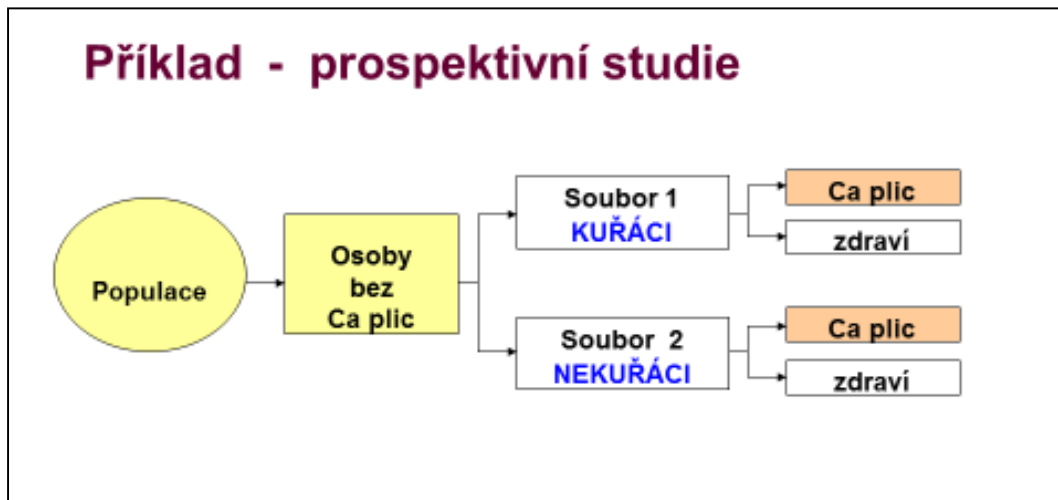
Výhody a nevýhody prospektivní studie

- studie umožňuje postupovat od příčiny k důsledku
- umožňuje plánovat a stanovit pevná kritéria
- značné nároky na čas a prostředky
- ztráta osob z evidence při déletrvajícím sledování
- změna zvyků a chování sledovaných osob

Příklady prospektivních studií

- 1) Prenatální rizika a atopie v dětském věku
  - studie souvislosti výskytu astmatu a atopie u dětí s
  - atopií v anamnéze matky
  - kouřením matky
  - počtem porodů matky
  - konzumací antioxidantů (vitamínu E) v těhotenství
- 2) Sledování vztahu mezi typem zaměstnání a vývojem varixů
- 3) Sledování vztahu mezi kouřením a výskytem rakoviny plic

Příklad

Průřezová (cross-sectional) studie

Tato studie na základě výběru z populace odpovídá na otázku: “*co se děje právě teď*”.

Např. jaká je právě nyní incidence či prevalence nějakého onemocnění?

Často nás také zajímá zastoupení stádií a forem onemocnění v populaci v souvislosti s daným onemocněním. V libovolný okamžik provedeme náhodný výběr ze základní populace – to nám umožní učinit odhady o podílu nemocných osob a počtu osob s rizikovým faktorem.

Průřezové šetření můžeme provést na studii prospektivní i retrospektivní.

Příklad průřezové studie

Studie MONICA, epidemiologická studie zaměřená na kardiovaskulární onemocnění (probíhala ve 21 zemích Evropy).

V průběhu 10-ti let byl ve třech průřezových šetřeních zjišťován výskyt kardiovaskulárních rizikových faktorů (kouření, DM, vysoký TK, vyšší triglyceridy, porucha metabolismu lipidů) a úmrtnost na srdeční a cévní onemocnění. V každém průřezovém šetření bylo vyšetřeno kolem 30000 mužů a 30000 žen ve věku 35-64 let.

Longitudinální studie

Longitudinální studie je označení pro studie, v nichž jsou stejní respondenti zkoumáni, měřeni nebo dotazováni opakovaně v několika časových okamžicích – zpravidla několika let nebo několika desítek let.

Studie bývají většinou realizovány prospektivně. Typickým rysem je provádění opakovaných měření na stejných jedincích.

Multicentrická studie je označení pro studii, která probíhá ve více centrech (např. na klinikách různých nemocnic).

Chyby ve studiích

Výběrová chyba (sampling error) vzniká v důsledku toho, že neprovádíme úplné šetření, ale zkoumáme pouze výběr, tedy část cílové populace.

K **nevýběrové chybě** (non-sampling error) dochází v průběhu procesu měření, zjišťování a zpracování údajů zaviněním přístroje, výzkumníka či respondenta. Může být důsledkem neúplnosti odpovědí, chyb měření nebo ztráty již získané informace.

Podle povahy rozlišujeme **náhodné chyby** (random errors), které vznikají nepozorností respondenta či tazatele a přinášejí jak nadhodnocení, tak podhodnocení správné hodnoty znaku a **systematické chyby** (systematic errors), které jsou naopak výsledkem chybně formulované otázky nebo měřením nesprávně seřazeným přístrojem a působí ve vztahu ke správné hodnotě vždy jen jedním směrem. Za **formální chyby** v datech se považují takové chyby, kdy např. nekuřák odpovídá na otázku, kolik vykouří cigaret.

Kontrolní otázky:

1. Vysvětlete základní principy klinických studií.
2. Vysvětlete princip zkřížené studie (cross-over designu), uveďte omezující důvody pro širší použití, uveďte výhody a nevýhody
3. Vysvětlete princip prospektivní studie, uveďte její výhody a nevýhody.
4. Vysvětlete princip průřezové studie, uveďte její výhody a nevýhody.
5. Vysvětlete princip retrospektivní studie, uveďte její výhody a nevýhody.
6. Definiujte pojem slepý pokus, dvojitě slepý pokus, trojitě slepý pokus, placebo.

Literatura

Učební text byl zpracován s podporou následující zdrojů:

- Zvárová J.: Biomedicínská statistika I, Základy statistiky pro biomedicínské obory, KAROLINUM, 2004.
(učebnice je dostupná na webové adrese <http://ucebnice.euromise.cz>)
- Kasal P., Svačina Š. a kol.: Lékařská informatika, 1998. (kapitola Statistika).
- Hendl J.: Přehled statistických metod zpracování dat. Analýza a metaanalýza dat.
- Ladislav Pecan, Statistika nuda NENÍ! Pharm Business Magazine, červen/červenec 2008.